

Gerilen Türk-Rus İlişkileri Bağlamında NATO'nun Rolü ve Etkisi Ne Olabilir?

Mustafa KİBAROĞLU*

24 Kasım 2015 günü Türk hava sahasını ihlal eden ve rotasını değiştirmesi yönündeki uyarılara kayıtsız kalan SU-24 tipi Rus bombardıman uçağının Türk jetleri tarafından düşürülmesi sonrasında Türkiye ile Rusya arasında gerilen ilişkiler sebebiyle yapılan karşılıklı sert açıklamaların ve Suriye’de her iki ülkenin çatışan çıkarlarının bir tırmanmaya yol açabileceği ve sıcak çatışmaya dönüşebileceği endişeleri yerli ve yabancı analistler tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Bu noktaya kadar gelinmiş olması, bundan sonra neler olabileceği hakkında ciddi ve detaylı değerlendirmeler yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Türk kamuoyunda konuyla ilgili genel yaklaşım, Rusya’nın tehditlerinin bir çoğunun sözde kalacağı ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yakın stratejik işbirliği içinde olan ve aynı zamanda NATO üyesi olan Türkiye’ye karşı Rusya’nın herhangi bir askeri girişimi olamayacağı yönünde olduğu görülmektedir. Bu görüşte olanlar, NATO’nun antlaşmalar yoluyla Türkiye’ye sağladığı güvenlik garantilerinin Rusya’ya karşı, Soğuk Savaş döneminde de olduğu, gibi yeterli düzeyde caydırıcılığı sağlayacağını göz önünde bulundurmaktadırlar.

Bu yaklaşımın teorik olarak yanlış bir yönü bulunmamaktadır. Ancak, uluslararası ilişkilerde temel güdünün “ulusal çıkar” kavramı etrafından oluştuğu dikkate alındığında, bir ülkeye antlaşmalarla kağıt üzerinde verilen sözlerin,

---

* Prof. Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, MEF Strateji Direktörü, MEF Üniversitesi. E-posta: mustafa.kibaroglu@mef.edu.tr

uluslararası arenada şartların gelişimine bağlı olarak, pratikte nasıl uygulandığı ya da uygulanmadığı konusunda gerçekçi bir yaklaşım sergilemekte yarar bulunmaktadır.

Bu düşüncelerle, bu yazımızda NATO'nun kuruluşu ve gelişimi sürecinde Türkiye'nin konumu, oynadığı rol ve İttifak'ın Türkiye'ye bakışı hakkında bazı tespitlerde bulunulacak ve NATO güvencelerinin kapsamı ve caydırıcılığı konularında değerlendirmeler yapılacaktır.

Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Kuruluşu ve Genişlemesi

Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanını Batı dünyasının hayati çıkarlarının bulunduğu stratejik bölgelere doğru genişletmesini önlemeye yönelik geliştirilen çevreleme politikasının kurumsal bir yapı içinde güçlendirilmesi amacıyla Kuzey Amerika ile Batı Avrupa arasında Atlantik ötesi bağın kurulması büyük önem arz ediyordu. Bu gereksinimi gidermeye yönelik olarak yapılan girişimler sonucunda 4 Nisan 1949 tarihinde ABD'nin başkenti Washington'da Kuzey Atlantik Antlaşması imzalanmış ve NATO ittifakı kurulmuştur. İttifak, kamuoyunda en yaygın bilinen şekliyle “birimiz hepimiz, hepimiz birimiz” anlayışı, ya da daha doğru bir ifade ile “ortak savunma” prensibiyle kurulmuştur.

Ortak savunma kavramı Birleşmiş Milletler Şartı'nda ifadesini bulan “ortak güvenlik” kavramından farklıdır. 1920 yılında kurulan Milletler Cemiyeti'nin kuruluş prensibi de ortak güvenlik sağlamak olarak tespit edilmişti. Uluslararası barış ve istikrarı bozacak davranış geliştirebilecek ülkeler, böyle davrandıkları zaman karşılarında diğer devletler topluluğunu bulacaklarını bildikleri takdirde atmayı düşündükleri adımı atmaktan vazgeçebileceklerine inanılmıştı. Teorik olarak doğru olan bu yaklaşım Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde ortak güvenlik sağlamak için gerekli kurumsal yapıların oluşturulamaması ve daha önemlisi, bazı ciddi gelişmeler karşısında ülkelerin bu yönde siyasi irade ortaya koyup birlikte hareket edememeleri sebebiyle pratikte bir değer kazanamamıştır. Buradan çıkartılan dersler, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası barış ve istikrarı tüm devletlerin ortak katılımıyla korumak düşüncesiyle kurulan Birleşmiş Milletler'in bu görevini yerine getirmesinde yol gösterici olmuştur.

Ortak güvenlik prensibi sebebiyle Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler Güvenlik Konseyi'nin alacağı kararlar çerçevesinde hareket etmeyi benimsemekle beraber çok da bağlayıcı bir yükümlülük altına girdiklerini düşünmezler. Buna karşın, ortak savunma prensibinin temel alındığı NATO bünyesindeki ülkeler, İttifak'ı oluşturan Washington Antlaşması'nın 5. Maddesi ile “Kuzey Amerika'da veya Avrupa'da içlerinden bir veya daha çoğuna yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa BM Yasası'nın 51. Maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı

kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan taraf ya da taraflara yardımcı olacakları” konusunda ortak bir karara varmışlardır.

Burada vurgulanması gereken en önemli husus, Antlaşmanın 5. Maddesinde üye ülkelerin saldırıya uğrayan diğer üye ülkeye “yardımcı olacakları” konusunda bir taahhüde girmekle beraber yardımın niteliği konusunda açıklayıcı ve bağlayıcı bir ifadenin Antlaşma metni dahilinde bulunmuyor olmasıdır. Dolayısıyla, İttifak üyesi ülkelerden bir ya da bir kaçının açık bir saldırıya maruz kalması durumunda diğer üyelerin nasıl bir yardımda bulunacakları kendi inisiyatiflerine bırakılmıştır demek yanlış olmayacaktır. Ülkelerden biri saldırıya uğrayan müttefikine sadece sivil savunma ve sağlık ekibi göndermekle Antlaşma gereği yardımcı olacağı konusundaki taahhüdünü yerine getirdiğini ifade edebilir. Bir başka ülke ise çok kapsamlı askeri nitelikli destek verebilir. Nihayetinde, her ne kadar ortak savunma prensibi ile hareket edileceği benimsenmiş olsa bile İttifak’ı oluşturan ülkelerin gelişmeler karşısında ulusal çıkarlarını gözetmelerine imkan verecek muğlaklıkta ifadelerin Antlaşma metni içinde mevcut olduğu görülmektedir.

Bu soruna bir miktar çözüm teşkil edebilecek hususlar aynı Antlaşmanın 3. ve 4. Maddeleri içinde bulunabilir. Söz konusu 3. Madde ile “taraflar, tek tek ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkin öz-yardım ve karşılıklı yardımlarla, silahlı bir saldırıya karşı bireysel ve toplu direnme kapasitelerini koruyacaklar ve geliştireceklerdir” denilmektedir. Antlaşmanın 4. Maddesindeki “taraflardan birinin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ya da güvenliğinin tehdit edildiğini düşündüğü zaman, tüm taraflar birlikte danışmalarda bulunacaklardır” ifadesi ile sorun net olarak ortaya çıktığında İttifak’ı oluşturan ülkelerin saldırıya uğraması muhtemel ülkeye ne gibi yardımlarda bulunacakları konusunda bir ön değerlendirme yapma imkanı sağlanmaktadır. Bu değerlendirmeler sırasında, belki daha az yardım yapmak düşüncesinde olan ülkelerin, karşı karşıya kalınan sorun bütün yönleri ile ele alındığında, daha kapsamlı bir yardıma ikna edilmesinin mümkün olabileceği düşünülmüştür. Bununla birlikte, ani bir saldırı gerçekleştiğinde zaman kaybetmemek, can kaybını ve hasarı en az seviyede tutabilecek hazırlık durumunda olmak amaçlanmıştır.

NATO İttifakında “Alan-Dışı Bölge” Kavramı ve Türkiye’nin Konumu

Yukarıdaki paragraflarda vurgulanmaya çalışılan husus İttifak bünyesinde olmanın bütün dış tehditlere karşı tam korunaklı olunacağı anlamına gelmediğidir. Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşı kurulan ve geliştirilen NATO ittifakı önemli bir caydırıcı güç olması sebebiyle Antlaşma hükümlerinin yerine getirilip getirilmeyeceği konusunda bir deneme imkanı söz konusu olmamıştır. Ancak, zaman zaman bu konuda bazı tereddütler yaşanmıştır. Bu durum özellikle Türkiye açısından geçerli olmuştur.

ABD’de John F. Kennedy yönetiminin 1962 yılında yaşanan Küba krizi sırasında Sovyetler Birliği ile vardığı gizli anlaşma ile Türkiye’ye danışılmadan

nükleer başlık taşıyan Jüpiter füzelerinin sökülmesi kararının alınmış olması dikkat çekici ve uyarıcı olmuştur. Bu olayın hemen akabinde, 1963 yılı sonunda Kıbrıs'ta Rumların Türk köylerine saldırılar düzenlemelerine tepki olarak Ada'ya Türkiye'den savaş uçaklarının gönderilmesi üzerine Haziran 1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek Amerikan yardımı olarak verilen silahların NATO misyonu dışında kullanılamayacağını vurgulaması ve Sovyetler Birliği'nin müdahalesi durumunda ABD'nin ve diğer müttefiklerin 5. Madde'de yer alan ortak savunma prensibi ile hareket etmeyebileceklerini ifade etmesi, Türkiye'nin İttifak içindeki rolünün ve ağırlığının sorgulanması sonucunu doğurmuştur.

Temel prensip olarak demokratik rejimlere ve pazar ekonomilerine sahip Batılı ülkelerin, komünist rejime ve sosyalist ekonomiye sahip Sovyetler Birliği'nin yayılmacı emellerine karşı ortak değerlerini savunmak amacıyla kurulan NATO, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın 6. Maddesinde açıkça ortaya konulduğu gibi İttifak'ın tüm üyelerinin topraklarının tümüne yönelik saldırıları caydırmak, bir saldırı gerçekleştiği takdirde ise mağdur ülkenin yanında yer alarak onu savunmak gibi bir işlev üstlenmişti.

Bu konuda Antlaşma'nın 6. Maddesi şu şekilde yazılmıştır: “Madde 5 açısından, Taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı silahlı saldırı, aşağıdakileri de kapsar: - Tarafların Avrupa ya da Kuzey Amerika'daki topraklarına, Fransa'nın Cezayir Bölgesine, Türkiye topraklarına veya Taraflardan herhangi birinin egemenliği altında olan ve Yengeç Dönencesi'nin kuzeyinde yer alan adalara yapılan silahlı saldırı; - Bu topraklarda ya da bu toprakların üzerindeki hava sahasında bulunan, ya da Antlaşma'nın yürürlüğe girdiği tarihte Taraflardan herhangi birinin işgal kuvvetlerinin üslenmiş bulunduğu herhangi bir Avrupa toprağında veya Akdeniz'de, ya da Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesinde bulunan tarafların herhangi birine ait kuvvetlere, gemilere, ya da uçaklara yapılan silahlı saldırı.”

Türkiye'nin topraklarının tümü Antlaşma'nın bu maddesi ile NATO'nun savunmakla yükümlü olduğu “alan” olarak tescil edilmiştir. Ancak, İttifak'ın özellikle Avrupalı üyeleri, bu yükümlülüklerini sadece Sovyetler Birliği'nden ve onun güdümündeki Varşova Paktı ülkelerinden gelmesi durumunda işleteceklerini gayri resmi ortamlarda ifade etmişlerdir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden başka komşularının da olması ve belli dönemlerde onlarla sorunlar yaşaması sebebiyle Avrupa'daki bu anlayış Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştır.

Çünkü, Avrupalı müttefikler, ancak Sovyetler Birliği tarafından bir saldırıya maruz kalırsa Türkiye topraklarını NATO'nun savunmakla yükümlü olacağı alan olarak kabul etmiş, eğer saldırı Irak veya Suriye'den gelirse bu ülkelere karşı Türkiye'nin savunmasına gelmeyeceklerini hissettirmişlerdir. Bu tutum zaman içinde NATO bünyesinde “alan-dışı bölge” kavramının ortaya çıkmasına ve yazılı olmayan bir kural olarak kabul edilmesine yol açmıştır. NATO bünyesinde gerek diplomatik, gerek askeri düzeyde yapılan toplantılarda res-

mi kayıtlara geçmeyecek şekilde yapılan bu uyarılar sebebiyle Türkiye'nin özellikle Suriye ile yaşadığı sorunlarda bazı adımları atamamasının ardında bu gerçek vardı demek yanlış olmaz.

Oysa, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın hiç bir maddesinde herhangi bir ülkeden "düşman" olarak bahsedilmemektedir. Bu sebeple, saldırının gelebileceği ülkeleri isimlerini belirterek sınırlamak Antlaşma'nın hem hukukuna hem de ruhuna aykırı olması gerekmektedir. Buna rağmen, İttifak'ın Avrupalı üyeleri tutumlarını değiştirme gereği duymamışlardır. Bunun örnekleri hem 1991 hem de 2003 yıllarında Irak topraklarında gelişen savaş sürecinde yaşanmıştır. Fransa ve Almanya gibi ülkeler, Türkiye'nin olası saldırılar karşısında korunması amacıyla NATO bünyesinde gerekli hazırlıkları yapmayı öngören 4. Maddesini işleme koymakta isteksiz davranmışlardır.

Avrupalı müttefikler açısından konuya yaklaşıldığı takdirde alan-dışı bölge kavramının gerekçeleri anlaşılabilir. Geçmişte ve günümüzde, bu ülkeler açısından Suriye ve Irak ciddi bir güvenlik sorunu teşkil etmemiştir. Ortak sınırları yada çatışan temel çıkarları olmamıştır. Bu sebeple, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin kapsamlı işbirliği içinde olduğu ülkelerle Türkiye'nin yaşayabileceği bir soruna Avrupalı müttefikler müdahil olarak Varşova Paktı ile NATO'yu karşı karşıya getirebilecek bir süreci başlatmak istememişlerdir.

İttifak'ın Avrupalı üyelerinin esas endişesi Sovyetler Birliği'nin konvansiyonel veya nükleer silah gücünü kullanmak yoluyla, ya da kullanmak tehdidiyle, kendi siyasi iradesini üzerlerinde etkili kılması olasılığı idi. Bu çerçevede Türkiye'ye biçilen rol, Varşova Paktı tarafından başlatılabilecek konvansiyonel düzeyde bir askeri hareketin planlanmasını ve gerçekleştirilmesini zorlaştıracak oranda Sovyet askeri gücünü Kafkaslarda tutmasını sağlamasıydı. Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği'nin 25 kadar tümenini Kafkasya bölgesinde konuşlandırmak zorunda kalmasının sebebi, NATO teçhizatına da sahip olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerek askeri imkan ve kabiliyetlerinin, gerekse harbe hazırlık seviyelerindeki üstün performansının bu ülke tarafından görülmüş olmasıdır. Tahmin edilir ki, Türkiye NATO üyesi olmasa, Kafkasya bölgesinde konuşlandırılmış olan 300 binden fazla Sovyet askerinin önemli bir bölümü orta Avrupa bölgesine kaydırılabilir ve Varşova Paktı tarafından Batı Avrupa'ya güçlü bir konvansiyonel saldırı tehdidi çok daha belirgin hale gelebilirdi. Türkiye, bir anlamda, Sovyetler Birliği tehdidini üzerine çekerek NATO'nun Avrupalı müttefikleri üzerindeki tehdidin azalmasına önemli katkı yapmıştır. Türkiye'nin bu sebeple büyük miktarlara varan askeri harcamalarına karşılık, daha fazla güven ortamında olan Batı Avrupalı ülkeler askeri harcamalarını kısarak ekonomilerine daha fazla kaynak aktarma imkanı bulmuşlardır.

Sonuç

Günümüzde, Suriye'de yaşanan iç savaşın ortaya çıkardığı gelişmeler karşısında Türkiye'nin bu ülkeye yönelik tutumu ile, Rusya'nın özellikle Ekim

2015 itibarıyla bütün askeri unsurlarıyla Suriye topraklarında, deniz alanlarında ve hava sahasında boy göstermesi ve operasyonlar düzenlemesi şeklinde gelişen tutumu, karşılıklı zıtlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bir bakıma, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Suriye ile yaşayabileceği olası bir soruna Sovyetler Birliği'nin müdahil olmasından ve sürecin bloklar arası çatışmaya tırmanmasından endişe eden Batılı müttefik ülkeler, bugün de benzer kaygıları dile getirmektedirler. Bu sebeple, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik izlediği politika konusunda ciddi eleştiriler ortaya koymakta ve adeta "Rusya'yı karşınıza alacak ve çatışmaya yol açacak bir şey yapmayın" diyerek Soğuk Savaş dönemi psikolojisine geri dönmekteler.

Türkiye'yi yöneten sivil ve askeri çevreler muhakkak Rusya'nın siyasi hedeflerinden, bu hedeflere ulaşmak için benimsediği stratejilerden, ve sahip olduğu askeri imkan ve kabiliyetlerden haberdar olduklarından şüphe edilemez. Dolayısıyla, herhangi bir müttefik ülkenin uyarısına gerek kalmaksızın Türk yetkililer de Rusya ile bir sıcak çatışmaya girmekten sakınmak isteyecekler ve ona göre politika belirleyeceklerdir. Ancak, Rusya'nın Suriye'deki gelişmeler karşısında Türkiye'ye yönelik tutum ve davranışlarının sadece Türk jetlerinin bir Rus savaş uçağını düşürmesine bağlı olarak geliştiğini düşünmek doğru olmaz.

Rusya'nın, en kuzeyde Kutup bölgesinden başlayarak, Baltık bölgesinde ve daha aşağıda doğu Ukrayna ve Kırım'da ve şimdi Suriye'de yaptıkları bir bütün olarak dikkate alınmak suretiyle, nasıl bir stratejin parçaları halinde bu bölgelere ve ülkelere karşı tutum ve davranışlar geliştirdiğini doğru analiz etmek gerekmektedir. Rusya'nın orantısız güç kullanması ve tehditkâr davranışları karşısında, Türkiye'ye yönelik olarak Batılı müttefikleri "Rusya ile çatışmaya girmekten sakınmanız yönünde sizi uarmıştık" diyerek NATO caydırıcılığını zaafa uğratacak bir tavır sergilemeleri durumunda, bundan alacağı güç ile Rusya'nın ikinci durağı İttifak'ın Baltık ülkeleri olacaktır.

Dolayısıyla, kendi yarattığı provokasyon ile uluslararası angajman kurallarını hiçe sayarak bir uçağın düşürülmesine sebep olan ve bu durumu, Türkiye ile yaşana süreci bahane ederek, NATO ittifakının doğuya doğru genişlemesini ve kendi sınırlarına dayanmasını engelleyememiş olmasından dolayı yıllarca içinde biriktirmiş olduğu hıncı almak için hazırlık yapmış olduğu belli olan Rusya'nın tehditlerine karşı NATO'nun caydırıcı kapasitesinin en açık şekilde hatırlatılması ile sadece müttefikler Türkiye'ye karşı bir yükümlülüklerini yerine getirmiş olmayacak, Rus saldırganlığının da artık dizginlenmesi gerektiği ortaya konulmuş olacaktır.